

О.В. Ільїна

БОЛОТА ВОЛИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ Й АНТРОПОГЕННІ ЗМІНИ

Здійснено просторову диференціацію боліт Волинської області. Виконані розрахунки та узагальнення свідчать, що на території зосереджено 1523 болота, які займають площу понад 114 тис. га. Болота, як і інші природні системи, характеризуються не тільки набором загальних властивостей і ознак, але і певною індивідуальністю, внутрітиповими відмінностями. Останні зумовлюють неоднозначну реакцію боліт на антропогенний вплив. Визначенню шляхів раціонального використання, відновленню унікальних природних ландшафтів повинна передувати їх диференціація.

Стан проблеми

В Україні велике значення має такий компонент біосфери, як болота – важливий гідрологічний і кліматичний регулятор Полісся, зона поширення багатьох рідкісних і цінних видів рослин (зокрема льодовикових реліктів), територія формування цінного ресурсу – торфів і сапропелів.

Історія освоєння та використання боліт нараховує багато десятиліть. Однак до цього часу проблему їх раціонального використання, відновлення та оптимізації відносять до числа недостатньо вивчених. Понад піввіковий інтерес до боліт не виключив дискусійності деяких питань. Значно поширений прикладний характер досліджень і переважно покомпонентне вивчення ландшафтів не дозволили отримати однозначні відповіді на питання про роль болотних систем в природі, про їх реакцію на техногенні перетворення. Протягом тривалого часу болота розглядали лише з позицій їх народногосподарського значення: в якості родовищ цінної органічної сировини, лісгосподарських угідь. Більше того, їх вважали непотрібними і навіть “шкідливими” природними утвореннями. Деякі зміни у використанні боліт намітились у кінці 60-х років, коли з’явилися докази негативних наслідків меліоративних робіт і стали очевидними питання охорони болотних ландшафтів.

Як відомо, болотні комплекси в природних умовах досить стійкі. Їх руйнування, пов'язане з обезводненням торфових покладів, можливе лише в зоні недостатнього зволоження при незначних розмірах болотних масивів. У перезволожених зонах перетворення болотних ландшафтів відбувається під впливом антропогенних факторів і, в першу чергу, осушувальної меліорації, яка супроводжується зміною водно-мінерального режиму і режиму аерації приповерхневого шару, спрацюванням органічної речовини, знищенням в більшості випадків природного рослинного покриву, зміною мікроклімату та ін. Очевидною є необхідність розробки єдиної стратегії використання болотних геосистем, які є не лише об'єктами землекористування і джерелами цінної органічної сировини, але й унікальними природними утвореннями, що виконують важливі біосферні функції.

Такі дослідження пов'язані з рядом Конвенцій “Про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення головним чином в якості місця проживання водоплавних птахів (Рамсарська конвенція, 1992)”, “Про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонська конвенція)”, “Про охорону дикої природи і фауни і природних середовищ життя в Європі (Бернська конвенція), “Про охорону і використання транскордонних водойм і міжнародних озер (Гельсінкі, 1992)” та “Про біотичне різноманіття (Найробі, 1992)”.

Вивченню особливостей боліт присвячені роботи багатьох відомих болотознавців: Г.І. Танфільєва, В.М. Сукачова, Р.І. Аболіна, І.Д. Богдановської-Гієнер, В.С. Доктуровського, Р.Я. Каца, Ю.Д. Цинзерлінга, В.В. Кудряшова, М.І. Нейштадта, С.М. Тюрємова, Е.А. Галкіної, М.І. П'явченко, В.Д. Лопатіна, В.В. Романова, Є.А. Романової, К.Є. Іванова та ін. В Україні розвиток болотознавства пов'язаний з іменами академіків АН УРСР Є.М. Лавренком і Д.К. Зеровим, докторами біологічних наук Є.М. Брадїс, Г.Ф. Бачуриної та ін [2–4, 9]. На сучасному етапі цінними в теоретичному і прикладному аспекті є дослідження відомих вчених, які розкривають закономірності утворення і розвиток боліт як функціонально-енергетичних систем, відображають взаємні зв'язки і взаємодії між їх компонентами, специфіку цих складних природних утворень. Інформацію про болота Волинської області знаходимо у працях Т.Л. Андрієнко та ін. [1], Р.В. Мігаса та ін. [8], П.В. Климовича [7], О.В. Ільїної [5, 6] та ін.

Болота, як і інші природні системи, характеризуються не тільки набором загальних властивостей і ознак, але і певною індивідуальністю, внутрітиповими відмінностями. Останні зумовлюють, на наш погляд, неоднозначну реакцію боліт на антропогенний вплив. Крім того, з внутрітиповими особливостями пов'язані і деякі аспекти їх використання. Вважаємо, що визначенню шляхів раціонального використання, відновлення і оптимізації унікальних природних ландшафтів повинна передувати їх диференціація.

Результати дослідження

Враховуючи важливість проблеми, нами поставлене завдання з'ясувати особливості поширення боліт на території Волинської області.

Здійснена оцінка болотних комплексів свідчить, що на території Волинської області наявні 1523 болота і заболочені ділянки, які займають площу 114593,3 га. Найбільші площі зосереджені у Любешівському (28307,4 га), Камінь-Каширському (13171,2 га) та Маневицькому (10219,1 га) районах. Заболоченість становить 5,56%. Найбільша вона у Любешівському (19,53%), Шацькому (7,28%), Ратнівському (6,72%), Камінь-Каширському (6,22%) та Старовижівському (6,95%) адміністративних районах. Найменша частка боліт у Турійському (2,98%), Рожищенському (2,91%), Володимир-Волинському (2,59%) та Ківерцівському (2,05%) адміністративних районах [6].

Розподіл боліт та заболочених ділянок за градаціями площ свідчить, що найбільш поширені болота від 11 до 50 га (581 болото загальною площею 15500,8 га), від 1 до 10 га (430 боліт загальною площею 2184,7 га) та від 51 до 100 га (238 боліт загальною площею 17429,9 га). Великі болота від 1001-5000 га - незначні (10 боліт загальною площею 16265,7 га). Розподіл цих показників у розрізі адміністративних районів наведений у таблиці 1.

Досліджувана територія відноситься до добре освоєних територій з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, розвиненою промисловістю, значною густотою населення, які суттєво впливають на стан боліт. Болота і заболочені землі нині перетворені господарською діяльністю людини, значну їх частину займають сільськогосподарські угіддя і населені пункти, що посилює антропогенне навантаження на болота.

Основним напрямком використання болотних масивів і відповідно видом впливу є добування торфу, яке зумовлює зміни не лише динамічних системоутворюючих компонентів (рослинності і води), але й більш стійких (рельєфу і літології).

Наступним напрямком впливу на болота є осушення. Осушені болота зумовлюють зміни біохімічних процесів у верхньому шарі, порушення гідрохімічних особливостей, що потребує додаткового вивчення і трактування.

В якості важливого чинника трансформації болотних комплексів виступають пожежі, які часто трапляються на болотах і нерідко пов'язані з їх осушенням. При пожежах, як правило, вигоряє трав'яний і моховий покрови, частково руйнуються чагарники і дерева.

Таблиця 1

Болота Волинської області (за градацією площ)

№ з/п	Адміністративні райони	1-10 га		11-50 га		51-100 га	
		шт.	га	шт.	га	шт.	га
1	Вол.-Волинський	47	203,4	33	718,9	1	90,4
2	Горохівський	33	148,5	45	1179,9	31	2286,3
3	Іваничівський	44	214,3	36	885,2	12	831,3
4	Камінь-Каширський	6	41,3	66	1995,6	30	2304,4
5	Ківерцівський	38	204,3	42	977,8	15	1066,9
6	Ковельський	26	152,6	48	1322,6	13	973,7
7	Локачинський	28	138,9	16	355,0	6	407,3
8	Луцький	57	205,4	43	1116,3	13	902,3
9	Любешівський	3	26,1	12	331,3	17	1237,8
10	Любомльський	7	56,9	27	871,3	25	1951,1
11	Маневицький	63	384,7	59	1518,0	17	1170,2
12	Ратнівський	7	55,3	27	817,8	13	1085,9
13	Рожищенський	52	248,1	46	1106,7	5	364,7
14	Старовижівський	3	21,2	25	788,3	17	1163,5
15	Турійський	5	26,5	27	647,7	12	784,5
16	Шацький	11	57,2	29	868,4	11	809,6
	РАЗОМ	430	2184,7	581	15500,8	238	17429,9

№ з/п	Адміністративні райони	101-300		301-1000		1001-5000	
		шт.	га	шт.	га	шт.	га
1	Вол.-Волинський	6	962,6	2	693,5	-	-
2	Горохівський	9	1234,4	-	-	-	-
3	Іваничівський	5	776,4	-	-	-	-
4	Камінь-Каширський	15	2470,4	11	5111,5	1	1248,0
5	Ківерцівський	5	658,8	-	-	-	-
6	Ковельський	16	2791,7	4	1933,9	-	-
7	Локачинський	11	1814,6	-	-	-	-
8	Луцький	6	906,4	-	-	-	-
9	Любешівський	16	3186,0	18	9707,5	8	13818,7
10	Любомльський	26	4294,8	3	1086,8	-	-
11	Маневицький	20	3258,8	7	3887,4	-	-
12	Ратнівський	16	2555,1	7	4197,3	1	1199
13	Рожищенський	6	980,2	-	-	-	-
14	Старовижівський	20	3028,3	5	1791,4	-	-
15	Турійський	11	1808,1	1	328,9	-	-
16	Шацький	16	2663,0	2	1084,4	-	-
	РАЗОМ	204	33389,6	60	29822,6	10	16265,7

До антропогенних впливів відноситься і рекреаційне витоштування, яке супроводжується повним або частковим знищенням рослин, зниженням їх продуктивності.

Перераховані впливи пов'язані з безпосередньою діяльністю людини на болотних геосистемах. Однак болота зазнають і непрямих впливів: через забруднення повітря поблизу населених пунктів і надходження добрив із сільськогосподарських угідь у зв'язку з посиленням дренажу прилеглих територій та ін. До числа наслідків подібних впливів відноситься евтрофікація боліт. У результаті збільшення зольності, зниження кислотності розвивається евтрофна рослинність (вільха, береза, верба, осоки), зникають сфагнові мохи.

Інтенсивне використання боліт Волинської області протягом тривалого часу призвело до великих перетворень освоєних територій, помітно знизило долю непорушених боліт у загальному їх балансі. Аналіз фондових і картографічних матеріалів показав, що площі боліт на

території поступово зменшуються. У 1985 р. площа боліт у Волинській області становила 123007 га, у 1995 р. – 118514 га, а у 2004 р. – 114593 га.

Для регіону необхідна комплексна оцінка болотних геосистем, їх сучасного стану і визначення першочерговості в проведенні реабілітації, реконструкції дренажних систем і систем водорегулювання, розширення мережі та меж природоохоронних об'єктів, обґрунтування місць видобутку торфу, проектів охорони болотних ландшафтів тощо.

* *

Осуществлена пространственная дифференциация болот Волынской области. Выполненные расчеты и обобщения свидетельствуют, что на территории сосредоточены 1523 болота и заболоченных участков, которые занимают площадь более 114 тыс. га. Болота, как и другие природные системы, характеризуются не только набором общих свойств, но и некоторой индивидуальностью, внутритипичными различиями. Последние обуславливают неоднозначную реакцию болот на антропогенное влияние. Определению путей рационального использования, восстановлению уникальных природных ландшафтов должна предшествовать их дифференциация.

* *

1. Андрієнко Т.Л., Балашев Л.С., Предко О.І. Болота в районі Шацьких озер // Укр. ботан. журн., 1971. – 28. - № 6. – С. 727-733.
2. Брадїс Є.М., Бачурїна Г.Ф. Болота УРСР. – К.: Наук. думка, 1969. – 232 с.
3. Брадїс Є.М., Кузьмичов А.І., Андрієнко Т.Я. та ін. Торфово-болотний фонд УРСР, його районування та використання. – К.: Наук. думка, 1973. – 264с.
4. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1: А-Ж. – 416 с.
5. Ільїна О.В. Антропогенні трансформації болотних комплексів Волині // Наук. вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. –2003.–№ 11.–С. 111-114.
6. Ільїна О.В. Гідрогенні ландшафти Волині // Матеріали VII Міжн. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Т. 57. Географія і геологія. – С. 41.
7. Климович П.В. Еколого-меліоративний аналіз природних комплексів Волинського Полісся. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 235 с.
8. Мігас Р.В., Якубишена С.Г., Петрук В.Й. та ін. Болотний фонд Волинської області. – Луцьк: Ініціал, 2003. – 24 с.
9. Природа Волинської області / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1975. – 147 с.

Волинський державний університет імені Лесі Українки, Луцьк